

C. TÓTH NORBERT

Királynőből királyné

Mária és Zsigmond viszonya a források tükrében*

I. Lajos király és Erzsébet királyné idősebbik leányát, Máriát apja halála után alig egy héttel, 1382. szeptember 17-én koronázták magyar királyné. Az akkor 11 éves királynő helyett 1386 júliusi fogságba esésükig anyja és főtanácsadói gyakorolták a hatalmat. Kiszabadulása, 1387 júniusa után viszont a frissen megkoronázott házastársa, Zsigmond mellett nem nyílt lehetősége erre.¹ Kérdés persze, hogy egyáltalán felmerült-e Máriában, hogy mint király uralkodjon Magyarországon, vagy netán ő is a hagyományosnak mondható királynéi „állást” szerette volna magáénak tudni: azt a szerepet, amelyből egy ügyes feleség kétségkívül sok mindent el tudott érni királyi férjénél. Mária és Zsigmond kapcsolatát a történészek a legutóbbi időkig meglehetősen sötéten ábrázolták, az alábbiakban felvonultatjuk azokat a munkákat, amelyekben szót ejtettek a királyi pár együttéléséről. Mindez azzal az eredménnyel kecsegtet minket, hogy nyomon követhetjük a kapcsolatukról élő kép változását és talán ráakadhatunk annak forrására.

Az első szerző Horváth Mihály, akinek munkájában már feltűnik a később toposzá váló kép a királyi pár nem túl rózsás viszonyáról: Kisnikápoly „vár megvétele előtt érkezett Zsigmondhoz a gyász-hír, hogy Mária királyné kiköltözött az életből, melyben neki a kiállott szenvedések után sem nyílt sok örömvirág férje oldalán.”²

Károlyi Árpád a kettejük eljegyzéséről írt tanulmányát a következőképpen fejezte be: „Szegény Mária, jobb sorsot s boldogabb házaseletet érdemelt volna az oly hosszú nyúlt eljegyzési tárgyalások után.”³

Időrendben a következő Márki Sándor, aki Mária életének egy egész kötetet szentelt. Ő a sikertelenül zárult franciaországi férjkeresés után így írt róluk: „Máriát a nála erősebb viszonyok hatalma a réginek, a nem szeretett, sőt gyűlölt Zsigmondnak karjaiba vezette vissza.”⁴ Művének másik helyén pedig a

* Jelen tanulmány – aminek elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/445/11/2) támogatta – a Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437. (Magyarország története 6.) [Budapest], 2009. című könyvem 31. oldalán megjelent szöveg jegyzetelt és kiegészített változata.

¹ Minderre részletesen a korábbi irodalommal lásd SÜTTŐ SZILÁRD: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II. (Belvedere–monográfiák 2.) Szeged, 2003. (továbbiakban: SÜTTŐ 2003.) 17–155.; MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest, 1984. (továbbiakban: MÁLYUSZ 1984.) 10–21., 28.

² HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország történelme. II. Pest, 1871. 2. 398.

³ KÁROLYI ÁRPÁD: Adalék Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez. Századok 11 (1877) 26.

⁴ MÁRKI SÁNDOR: Mária Magyarország királynéja 1370–1395. Budapest, 1885. 60.

következőket vetette papírra: Erzsébet királyné „végeképp mellőzni kívánta Zsigmondot, nem engedte meg, hogy együtt lakják Máriával, ki könnyelműsége miatt amúgy is gyűlölte őt.”⁵

Hóman Bálint a Magyar Történet vonatkozó kötetében meglehetősen visszafogottan fogalmazva a következőket írta: „A házastársak sok viszontagság után végre egymásra találtak. Ha életük Zsigmond hibájából ezután sem lehetett zavartalanul boldog, a békés egyetértést többé komoly viszályok mégsem veszélyeztették. Mária továbbra is gyakorolta a királyi jogokat, udvart tartott, ítélkezett, adományozott, de a tényleges uralkodás és kormányzat gondjait férjének engedte át.”⁶

A középkori magyar történelemről több népszerűsítő munkát is író Dümmerth Dezső az uralkodóházról szóló munkájában Mária személyéről írván érintette a Zsigmonddal fennálló kapcsolatát: Erzsébet királyné és leánya érzelmeinek „legszilárdabb, közös alapja volt, hogy idegenkedtek Zsigmondtól.”⁷ Mária 1387 nyár eleji kiszabadulása kapcsán pedig így írt: „A tizenhat esztendő, ifjú királynőt, aki az olaszok tetszését éppúgy megnyerte, mint a magyarokét, diadallal vitték Zengg városába, ahol találkozott Zsigmonddal, kényszerű férjével. Zsigmond most a szabadulást hozta a számára, és a teljesen árván maradt Máriának nem volt más választása, mint vele együtt élni. ... A házastársak között azonban nem volt túlságosan szoros a kapcsolat. Zsigmond könnyelmű természete megmaradt, sőt fokozódott, és most anyósa nélkül, elnyerve a trónt, nem érzett túlságos kötelezettséget feleségével szemben. De Mária végzete végül is nem azzal telt be, hogy Zsigmond elhanyagolta”, hanem „1395. május 19-én ... egy magányos, erdei kirándulása közben lovával felbukott”,⁸ s a gyermekszülésbe a helyszínen belehalt.

A korszak monográfusa, Mályusz Elemér, ha lehet, még elmarasztalóbb hangon írt kettejük kapcsolatáról: Zsigmondnak „kevésbé sikerült megkedveltetnie magát leendő feleségével és anyósával. Talán nem is egészen saját hibájából. Eleve sok lett volna elvárni egy ifjútól, hogy fegyelmezze magát, még nehezebben teljesíthető követelmény, hogy alkalmazkodjék a magyar királyi család tónusához. Ezt nők szabták meg. ... Ebbe a környezetbe belecsöppenve egy rakoncátlan, korán fejlett fiú, rokon játszópajtások és talán okos mentor nélkül is sok csínyt követhetett el, amelyek más környezetben csak pajkosságnak számítottak volna, a leányát féltő királyné azonban megbotránkozott rajtuk, anyja hatása alatt pedig Márián leküzdhetetlen idegenkedés uralkodott el.”⁹ Mária halála kapcsán pedig a következő meglehetősen sötét képet

⁵ Uo. 90.

⁶ HÓMAN BÁLINT: A magyar nagyhatalom. In: HÓMAN BÁLINT–SZEKŰ GYULA: Magyar Történet. III. Budapest, 1936. 333.

⁷ DÜMMERTH DEZSŐ: Az Anjou-ház nyomában. Budapest, 1982. 502.

⁸ Uo. 505.

⁹ MÁLYUSZ 1984. 10–11.

festette Zsigmondról: „A lovagi életfelfogásra jellemző nőtisztelet idegen volt tőle. Visszatetsző, hogy Mária halála után nem adta meg hitvesének azt a vég-tisztességet, amelyet a kor kötelezőnek tartott. ... Felesége tetemét elkísérte Váradra. Nincs azonban nyoma, hogy a kor szokása szerint rendszeresen halotti miséket mondatott, megemlékezéseket tartatott volna érte. ... Nem gondolt azonban erre akkor sem, amidőn – több mint egy évtizeddel a királynő halála után (1407) – a váradi székesegyház főoltáránál elvégzésre kerülő szertartások céljára jelentős alapítványt tett. Magatartása kegyeletlen volt, egyszersmind feleségét már gyermekkorában jellemző idegenkedés viszonzása, éppen ezért annak is jele, hogy hitvese meg haláláig nem tudta leküzdeni iránta mint férj iránt érzett ellenszenvét.”¹⁰

Zsigmond és Mária viszonyát a legplasztikusabban Fügedi Erik ábrázolta a két uralkodóház közötti időszak történéseiről írt ismeretterjesztő munkájában: Zsigmondnak „Mária mint nő sohasem volt az esete, az együttélés nem érdekelte, őt is csak és kizárólag a hatalom vonzotta.”¹¹

A következő szerző ugyan saját bevallása szerint nem történész, de mivel a köztudat formálásban nagy szerepe volt munkáinak, így itt nem mellőzhetjük az általa leírtakat. Nemeskürty István a következő rövid mondattal intézte el a királyi pár kapcsolatát: „Nem éltek jól Zsigmonddal.”¹²

A millenniumon jelent meg Bertényi Iván összefoglaló kötete a vonatkozó század eseményeiről, ebben két helyen nyilatkozott meg a férj és feleség kapcsolatáról. Házasságkötésük kapcsán a következő írta: „Egyes korabeli leírások szerint nemcsak a hatalmat átadni nem kívánó anyakirályné, hanem – a szöke, nyúlánk, de szépségében hűgához, Hedvighez távolról sem mérhető – Mária is ellenszenvvel viseltetett Zsigmond iránt.”¹³ Mária halála leírásakor pedig az alábbiakat vetette papírra: „Zsigmond felesége holttestét elkísérte Váradra, s ott (Szent László sírja mellett) helyeztette örök nyugalomra. Tán kettejük egymás iránt érzett ellenszenvének tudható be, hogy Zsigmond (a korabeli szokásokkal ellentétben) nem mondatott Máriáért engesztelő miséket, s már a következő évben eljegyezte Henrik briegi herceg leányát. ... Ugyanakkor hosszú élete végén (1437-ben) Zsigmondot végakarátának megfelelően mégiscsak Váradon, Szent László és első felesége sírja mellé temették el.”¹⁴

Időrendben haladva a következő Süttő Szilárd munkája, aki monográfiában dolgozta fel a Lajos király halála és Zsigmond trónra lépése közötti zavaros időszak eseményeit. Ő két helyen jellemzi a férj és feleség viszonyát. Vé-

¹⁰ Uo. 46.

¹¹ FÜGEDI ERIK: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” [Budapest], 1986. 124.

¹² NEMESKÜRTY ISTVÁN: Daliás idők. Budapest, 1989. 87. (Mária halála köré egész összeesküvés-elméletet gyártott, amelyben azt sugalmazza, hogy a királynét tulajdonképpen Kani-zsai János érsek parancsára gyilkolták meg.)

¹³ BERTÉNYI IVÁN: A tizennegyedik század története. [Budapest, 2000.] 57.

¹⁴ Uo. 59.

leménye szerint Máriát „nem kedvelt férjhez”¹⁵ adták hozzá, illetve kiszabadulásakor „Mária rögtön eldöntötte, szabadulását nem utált férjének, Zsigmondnak ... köszönheti, hanem csakis, de legalábbis elsősorban a velenceieknek.”¹⁶ Kis Károly koronázása kapcsán pedig a következőket írta: Monaci Lőrinc „alighanem meg is hamisította” a valóságot, „határozottan és többször is azt állította, hogy csak Erzsébet, de nem Mária mondott le a koronáról, aki képes lett volna e lépés megtétele helyett inkább számkivetésbe menni, férje után. Valójában azonban már az is jóformán hihetetlen, hogy Mária jobban ragaszkodott volna a koronához Erzsébetnél, az pedig egyenesen kizárt, hogy az országot – és anyját! – elhagyva Zsigmond után akart volna bujdokolni: nyilván a későbbi politikai fejleményekhez igazította Monaci Mária magatartását.”¹⁷

Végül Józsa László orvosnak a magyar uralkodók betegségeiről írt kötetéből idézünk. A szerző a kórismék leírása mellett röviden jellemezte az egyes királyok uralkodását és személyiségüket. A minket érdeklő rész így hangzik: „A mende-monda szerint Mária egy udvari vadászbá volt szerelmes, talán szeretője is, s ezért nem bánta, hogy királyi férje más hölgyek után jár. Frigyük nem harmonikus, nyoma sincs benne gyengédségnek, megértésnek, közös akaratnak. A hosszú évek után viselőssé vált, magányt kedvelő Mária előre haladott terhessége ellenére egyedül lovagolt a közeli erdőben”, amikor leesett lováról és a koraszülésbe „1395. május 19-én” belehalt.¹⁸

Az idézetek elolvasása után önkéntelenül is az az érzése támad az embernek, hogy a fentebbi történészek eltitkoltak valamit előlünk, mégpedig nem mást, mint egy részletes korabeli beszámolót a királyi pár mindennapjairól, amelyre véleményünk előadásakor forrásként támaszkodtak, noha seholy hivatkoztak arra. Mivel tehát az idézett szerzők forrásokkal nem támasztották alá mondanivalójukat, így nekünk kell megkeresnünk a lehetséges előzményeket. Ennek felderítése végett érdemes felütnünk a kortárs Eberhard Windecke emlékiratát,¹⁹ illetve a XV. század második felében alkotó Thuróczy János krónikáját,²⁰ hátha megtaláljuk bennük a mondott jellemzések, állítások alapját. Az utóbbinak ráadásul megvan az az előnye, hogy Thuróczy János Zsigmond uralkodásának megírásakor Ország Mihály nádor előadására támaszko-

¹⁵ SÜTTŐ 2003. 28.

¹⁶ Uo. 30.

¹⁷ Uo. 108.

¹⁸ JÓZSA LÁSZLÓ: Középkori uralkodóink betegségei. Budapest, 2010. 152. (A szerző érdemi jegyzeteket nem alkalmazott állításai alátámasztására, az elbeszélő munkákra is csak a bibliográfiában utalt. Ráadásul valamilyen oknál fogva nála a középkor 1490-ben, Mátyás halálával véget ért, jóllehet betegségek szempontjából éppen II. Ulászló király az egyik legjobban adatolt uralkodó.)

¹⁹ Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta SKORKA RENÁTA. (História Könyvtár. Elbeszélő források 1.) Budapest, 2008. (továbbiakban: WINDECKE)

²⁰ THURÓCZY JÁNOS: A magyarok krónikája. Ford. BELLUS IBOLYA–KRISTÓ GYULA. Budapest, 2001.

dott. Keservesen kell azonban csalódnunk. Egyikben sem, egyetlen mondatukban sem találunk olyan részt, amelyben a fentiek szerepelnének, illetve amelyek alapján feltételezhető lenne, hogy a későbbi férj és feleség már gyermekkoruktól kezdve idegenkedtek egymástól, ellenszenvvel viseltettek egymás iránt, sőt kifejezetten utálták volna egymást.

Az egyértelműen negatív beállítással szemben azonban több olyan megfontolásra méltó adattal is rendelkezünk, amelyek a Zsigmond és Mária közti viszony újragondolására ösztönöznek minket. Az első mindjárt a temetés helyszíne kapcsán adódik. Mint láttuk, Mályusz Elemér azt írta, hogy a férj Mária halála után, eltemetése helyén nem tett semmiféle kegyes alapítványt felesége lelkének üdvözülésére, holott ez a korban általános volt. Az első kérdés mindjárt adódik: ha valóban ennyire rossz volt a házastársi viszony közöttük, akkor Zsigmond miért éppen Váradra temettette a királynét,²¹ hiszen itt nyugodott példaképe és eszménye, Szent László király, aki mellett maga is kijelölte későbbi nyughelyét.²² Ráadásul ez utóbbi kitétel éppen abban az 1406. október 19-én Váradon kelt, a káptalani birtokokat megerősítő oklevélben szerepel, amelynek felvezetőjében a következő mondatot találjuk: „*Mikor néhány nappal ezelőtt vadászatban kerestük vigasztalásunkat, megindult érzelmeikkel határoztuk el, hogy személyesen jövíünk Váradra.*”²³ Nehezen tudjuk elképzelni, hogy e mindenképpen Zsigmond személyes gondolatait tükröző részlet tollbamondásakor a király nem az előző feleségével, Máriával történt eseményre gondolt volna. Hiszen Mária éppen vadászbalesetben hunyt el és porhüvelyét a férj közreműködése révén temették el Váradon. Mindennek továbbgondolása lehetett az az egy évvel később, 1407. július 13-án tett birtokadomány, amely anyagi alapját szolgáltatta a székesegyházban tartandó két csendes és egy énekes misének.²⁴

Még egy apró, de annál figyelemre méltóbb adatot is ezek mellé helyezhetünk. Ismert Eberhard Windecke emlékiratából, hogy 1419-ben Borbálát Zsigmond király száműzte az udvarból, mivel olyan hírek jutottak el hozzá, amely szerint a királyné más férfiakat is kitüntetett figyelmével. E híren

²¹ A királyné halálára és temetésére legutóbb I. C. TÓTH NORBERT: Az 1395-ös lengyel betörés. (A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja). In: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál emlékére. Szerk. NEUMANN TIBOR–RÁCZ GYÖRGY. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta Mediaevalia* III.) Budapest–Piliscsaba, 2009. (továbbiakban: C. TÓTH 2009.) 458.

²² BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I. Nagyvárad, 1883. 227–228. Halála után ennek megfelelően ott temették el: WINDECKE 337.

²³ „*quibusdam diebus in venationum Solatiis iocunde deductis, mentem nostram salubri et fructuosa affectione mouente, nos personaliter Varadinum accessissemus.*” *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Cura et studio GEORGII FEJÉR. I–XI. Budae, 1829–1844. (továbbiakban: FEJÉR) X/4. 519. Fordítása: Boldog Várad. Szerk. BÁLINT ISTVÁN JÁNOS. [H. n., 1992.] 54.

²⁴ FEJÉR X/4. 613–614.

az uralkodó olyannyira felbőszült, hogy látni sem kívánta jó egy évig feleségét, s csak Hohenlohe György passauai püspök közbenjárására, illetve leánya, Erzsébet kérésére fogadta vissza Borbálát. Mármost – mint azt tudjuk – a száműzetés helye nem volt más, mint Várad.²⁵ Küldhette volna Zsigmond a királynét az ország bármelyik – ráadásul távolabbi – szegletébe, de ő éppen Váradot jelölte ki számára. Érezni némi „fricskát” az elhatározásban: ott vezekeljen Borbála a király első felesége sírja közelében...

Mindezek alapján annyit már most is feltételezhetünk, hogy ha Mária és Zsigmond között olyan rossz lett volna a viszony, amint azt a fentebb idézett szerzők leírták, akkor a király biztosan nem Váradra, hanem Mária apja, Lajos király mellé, Fehérvárra temettette volna a királynét. De ezen, véleményünk szerint meglehetősen erős érvek mellett további adatokat is felsorolhatunk nézetünk alátámasztására.

Visszatérve újra a kiindulási helyzethez, ha elfogadjuk a korábbi véleményeket, amely szerint a királyi pár között gyermekkoruktól kezdve hűvös volt a viszony, akkor ebből az következik, hogy házasesetük során a lehető legkevesebbszer kívántak egymással találkozni és egymás közelében lenni. Kérdés, hogy mondhatunk-e *pro* vagy *contra* érveket egyik vagy másik mellett?

Mivel egymáshoz írott leveleiket – ha voltak egyáltalán – nem ismerjük, így egyetlen olyan segédlethez fordulhatunk, amely legalább egyfajta választ ad kérdéseinkre. Ma már mindkettőjüknek rendelkezésünkre áll az itineráriuma,²⁶ így tulajdonképpen nincsen más dolgunk, mint összevetni a kettőjük tartózkodási helyeit tartalmazó listákat és azokból leszűrni az adódó következtetéseket. (A királyi és királynéi itineráriumok e módon való felhasználásának lehetőségeire Mátyás és Beatrix kapcsán már rámutatott a szakirodalom: az uralkodó párnál tökéletesen nyomon követhető volt, hogy a királyné az eddig gondoltnál sokkal nagyobb ráhatással rendelkezhetett a király döntéseire.)²⁷

²⁵ WINDECKE 112–113.; MÁLYUSZ 1984. 73.; ENGEL PÁL: Szent István birodalma. (História Könyvtár. Monográfiák 17.) Budapest, 2001. 185.

²⁶ ENGEL PÁL–C. TÓTH NORBERT: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438): Itinerarium Sigismundi regis imperatorisque (1382–1437). Manuscriptum Pauli Engel complevit indiceque instruxit et redegit Norbertus C. Tóth. Itineraria Mariae (1382–1395) et Barbarae reginarum (1405–1438) consortium Sigismundi regis imperatorisque, nec non Elizabeth reginae (1382–1386), relictæ Ludovici I regis composuit indicibusque instruxit et redegit Norbertus C. Tóth. (Subsidia ad historiam mediæ ævi Hungariæ inquirendam I.)* Budapest, 2005. (továbbiakban: *Itineraria I.*) 35–46., 55–131.

²⁷ HORVÁTH RICHÁRD: *Itineraria regis Mathiæ Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490).* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. Subsidia ad historiam mediæ ævi Hungariæ inquirendam 2.) Budapest, 2011. (továbbiakban: *Itineraria II.*) 46. Részletesen lásd UÓ: A hadakozó király: Hunyadi Mátyás itineráriuma. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY PÉTER–SPEKNER ENIKŐ–SZENDE KATALIN–VÉGH ANDRÁS. Budapest, 2008. (továbbiakban: HORVÁTH 2008.) 58–60.

A kiindulási pont Máriának és Zsigmondnak a királyné kiszabadulása utáni első találkozása, míg a végpontot Mária halálának napja jelenti. Ezek szerint az 1387. július 4. és 1395. május 17. között eltelt 94 hónapból a házastársak legalább 52 hónapot, tehát a kettejük számára megadott lehetséges időnek több mint a felét (kb. 55 %) együtt töltötték. Nézzük meg ezt évenkénti bontásban, hiszen úgy e pusztá számok többet is elárulnak. Az első, 1387. évi találkozásuktól 1388 február végéig lényegében együtt volt a királyi pár.²⁸ Majd április végén és május elején ismét, hogy aztán június közepétől az év végéig, kivéve augusztus végét és szeptember hónapot, együtt töltsék az időt.²⁹ 1389-ben Mária és Zsigmond együttlétét a tavasz eleji és kora őszi szerbiai hadjáratok szakították meg.³⁰ Lényegében ehhez az évhez hasonlóan zajlott a következő három év is: 1390-ben³¹ az őszi, 1391-ben³² az év eleji és az őszi, 1392-ben³³ a nyári szerbiai hadjárat miatt töltöttek külön pár hónapot. (Az év elején, 1392 február első hetében Kismartonban tartózkodott a királyi pár, ahol résztvettek Kanizsai István és Orsolya lakodalmán.)³⁴ A következő évben októberig szinte megszakítás nélkül (április végén, május első felében a király Budán és Nagyszombatban, míg a királyné Diósgyőrben és környékén tartózkodott, de Zsigmond május végén már Diósgyőrben volt, ahonnan közösen tértek vissza Budára) együtt voltak.³⁵ Novembertől viszont Zsigmond a következő év, 1394 februárjának végéig testvére, Vencel király ellenében intézte ügyeit Cseh- és Morvaországban.³⁶ A hazajövele utáni három hónapban, június elejéig ismét felesége mellett tartózkodott a király, azután egy boszniai hadjárat,³⁷ majd a török elleni védekezés szólította el felesége mellől.³⁸ Mivel a harcok áthúzódtak a következő évre is, így a házastársak csak április (?) végén találkoztak adataink szerint.³⁹ A kérdőjel kitételének oka az, hogy, mint azt forrásunk elárulja, Mária várandós volt halálakor, így a gyermek

²⁸ Itineraria I. 38–39., 58–59.

²⁹ Uo. I. 39–40., 59–61.

³⁰ Uo. I. 40–41., 61–62. A hadjáratra lásd ENGEL PÁL: A török-magyar háborúk első éve (1389–1392). (továbbiakban: ENGEL 2003a.) In: Uő.: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest, 2003. (továbbiakban: ENGEL 2003.) 557–558.

³¹ Itineraria I. 41–42., 62–64. A hadjáratra lásd ENGEL 2003a. 563–564.

³² Itineraria I. 42–43., 64–65. A hadjáratra lásd ENGEL 2003a. 565–566.

³³ Itineraria I. 43–44., 65–66. A hadjáratra lásd ENGEL 2003a. 567–568.

³⁴ Vö. Zsigmondkori Oklevéltár. I. (1387–1399) Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, 1951. 2353. és 2376. sz.

³⁵ Itineraria I. 44–45., 67.

³⁶ MÁLYUSZ 1984. 48.

³⁷ ENGEL PÁL: A 14–15. századi bosnyák-magyar kapcsolatok kérdéséhez. In: ENGEL 2003. 503.

³⁸ Itineraria I. 45., 68–69. A hadjáratra lásd JAKÓ ZSIGMOND: Három erdélyi vajda Zsigmond király korában. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. BALÁZS ÉVA–FÜGEDI ERIK–MAKSAY FERENC. Budapest, 1984. 202–203.

³⁹ Itineraria I. 45–46., 69–70.

forrásunk elárulja, Mária várandós volt halálakor, így a gyermek fogantatását mindenképpen az előző év őszére, telére tehetjük. Noha nem ismerjük a királyné tartózkodási helyét 1394 szeptembere és 1395 januárja között, mégis – mivel halálakor hetedik vagy nyolcadik hónapos várandós volt és így a fogantatásra legkésőbb októberben kerülhetett sor – megalapozott feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Mária 1394. szeptember 23-án még Diósgyőrben volt, így leghamarabb október elején találkozhatott férjével. E találkozásra minden bizonnyal Temesváron került sor, ahol Zsigmond 1394 őszén többször is megfordult.⁴⁰ A helyszín bizonyára jól megfelelt a királyi pár vendégül látására. Az előbbiekből jól látható tehát, hogy a királyi pár évente átlagban hat, de nem volt ritka, hogy nyolc hónapot is együtt töltött. Természetesen olyan év is előfordult, amikor – főleg a török hadjáratok miatt – ennél kevesebbet lehetek egymás társaságában. Jól megfigyelhető, hogy amikor a király külföldön, illetve hadjáraton volt, akkor Mária vagy Budán, vagy Diósgyőrben, illetve a Verőce megyei Verőcén várakozott párjára. Mindez viszont arra vall, hogy a Mária és Zsigmond közötti viszony az eddig feltételezettel szemben korántsem volt olyan rideg, hanem nagyon is megfelel a korban szokásos, királyi párról alkotott képnek, azaz Mária királynő valójában Zsigmond feleségévé, vérbeli királynévá vált.

A királyi pár viszonyának másik kritikus pontja, hogy kiszabadulása után Mária gyakorolt-e politikai hatalmat, avagy nem, illetve ennek megfelelően 1387 után királynőnek, avagy királynénak nevezhetjük? E kérdésre a korábbi kutatás azt a választ adta, hogy habár kezdetben a Zsigmond királytól adományt nyertek Máriával is kiállítottak maguknak ugyanarról levelet, de e kettős adománylevél-kieszközlési hullám 1388 közepétől egyre inkább ellaposodott és 1389-ben nagyjából meg is szűnt. Mindez tökéletesen egybevág az előbb, a királyi pár együtt-tartózkodásáról alkotott képünkkel: Mária, mint Zsigmond társa, királynéként élt. Természetesen 1389 után is gyakorolta igazgatási és adományozási jogkörét, csak hogy immáron nem a királyi, hanem a királynéi javak felett.⁴¹ Mária ugyanúgy létrehozta udvarát (*aula*), mint a király. Kérdés persze, hogy személyi összetételében látunk-e valami különbséget Zsigmond udvarához képest? Vessünk hát egy pillantást a királynéi udvar tisztségviselőire, jóllehet azt rögtön az elején le kell szögeznünk, hogy a királynéi udvar fizikailag – legalábbis egy helyen tartózkodásuk idején – nem különült el a királytól. A tisztségek száma szempontjából azonban a két *aula* között jelentős különbségek találhatók: nem volt királynéi nádor, országbíró és természetesen nem voltak királynéi vajdák, bánok sem.

⁴⁰ Részletesen lásd C. TÓTH 2009. 451–452. (1. térkép)

⁴¹ MÁLYUSZ 1984. 28.

Mária királynénak 1387 és 1395 között öt bárói rangú⁴² tisztségviselője volt: tárnok-, lovász-, pohárnok-, asztalnok- és ajtónálló- vagy udvarmester.⁴³ Rangsorban ezek közül az első a tárnokmester, míg a második az udvar-, illetve más néven az ajtónállómesteri tisztség volt. E két méltóság a vizsgált időszakban a Bebek család territóriumává vált. Bebek György több mint harminc éven keresztül, 1359 óta töltötte be a tárnokmesteri funkciót (1390-ig). A fia, Imre szintén megkapta ezt a méltóságot: 1393 és 1395 között viselte a címet. Kettőjük között a másik ágból származó László töltötte be a hivatalt.⁴⁴ Hasonló helyzet alakult ki a másik tisztségnél is: itt az előbb említett László kezdett 1387-ben, majd őt követte testvére, Ferenc 1388-tól egészen Mária haláláig (helyettese Szini István volt). Közben, egy rövid ideig, Detre (1388) – a későbbi nádor –, illetve Imre tárnokmester (1395) is viselte a tisztséget.⁴⁵

A további három, tulajdonképpen egyenrangú tisztség közül kettő, az asztalnok- és a pohárnokmesterség szintén egy család kezében volt a vizsgált időszakban: az előbbi Korbáviai János, az utóbbi pedig az unokatestvére, Károly birtokában, mindketten 1387-től Mária királyné haláláig viselték méltóságukat.⁴⁶ A lovászmesterséget kezdetben Bélteki Oláh János (1389-ig), majd Tamási Henrik fia: János töltötte be.⁴⁷ A neveken végigtekintve az utolsó kettő kivételével mindegyik ismerős lehet. A Bebek hatalmi túlsúlya itt is, mint Zsigmond környezetében mindenhol, érvényesült, de a Korbáviai család tagjai is régóta viseltek különböző királyi tisztségeket. Oláh János előtt nyilván apjának, Szász moldvai vajdának a Lajos király udvarában tett szolgálatai révén nyílt meg az út a királyné udvarába: 1373-tól kimutathatóan Erzsébet királynéi udvarának ifja, akitől „megörökölte” őt leánya, Mária is.⁴⁸ 1385–1386-ban bátyjaival a szatmári,⁴⁹ majd lovászmestersége után, halála évében (1390) a székely ispáni méltóságot viselte testvéreivel együtt.⁵⁰ Az egyetlen új ember a társaságban Tamási János volt. Karrierjét e tisztsége indította el, s később királyi lovász- és asztalnokmester, végül pedig erdélyi vajda

⁴² Hasonlóképpen Borbála királynénak is 1419-es száműzetéséig; 1427 után azonban már csak egyszerű nemesek viselték a királynéi udvar tisztségeit. PÁLÓSFALVI TAMÁS: Borbála és a Cilleiek. In: Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Szerk. TAKÁCS IMRE. Mainz, 2006. 296.

⁴³ ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest, 1996. (továbbiakban: ENGEL 2006.) I. 54–61.

⁴⁴ Uo. I. 55.

⁴⁵ Uo. I. 60.

⁴⁶ Uo. I. 58–59.

⁴⁷ Uo. I. 57.

⁴⁸ Uo. II. 29.

⁴⁹ PITI FERENC–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR: Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524). Szerk. C. TÓTH NORBERT. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 65.) Nyíregyháza, 2010. 30.

⁵⁰ ENGEL 1996. I. 193.

lett.⁵¹ Nem tűnik alaptalannak az a feltételezés, hogy netán Zsigmond helyezte el őt a királynéi udvarban, mintegy felkészítendő a jövő nagy feladataira.

A bárói tisztségek mellett természetesen megtalálhatók az alacsonyabb rangú tisztségviselők is a királyné udvartartásában, ők Máriának a királynéi jogcímen kezén lévő birtokait irányították. A csepeli vagy nagyszigeti ispánja Hardi Besenyő Miklós,⁵² a királynéi (kecskeméti és alföldi) kunok bírása Serkei Dezső volt.⁵³ E kettő mellett rövid ideig, az 1389-es eladományozásig Mária rendelkezett a segesdi uradalom felett is.⁵⁴ A királynéi *honorhoz* tartozott mindezekén túl még jónéhány vár, illetve némelyikkel együtt a megye ispánsága is: Verőce megye a század folyamán végig a királyné kormányzása alatt állt, noha a korszakunkból ismert ispánjai (Kusalyi Jakcs András és Garai Miklós) nem mutathatóak ki Mária környezetében.⁵⁵ Diósgyőr vára élén 1390-től álltak a Bebek család tagjai, akik egyúttal Borsod megye ispánságát is viselték.⁵⁶ Hasonlóképpen együtt járt a munkácsi várnagysággal Bereg megye ispánsága.⁵⁷ A felsoroltakon kívül még két várat, illetve uradalmat kell megemlítenünk: az egyik, amely tulajdonképpen a királyné szempontjából a legfontosabb, Óbuda, illetve a másik a Somogy megyei Fejérvő vára, közös jellemzőjük, hogy egyiknek sem ismerjük a Mária által kinevezett várnagyát.⁵⁸ A királynéi *aula* tisztségeket nem viselő tagjait, azaz az udvari ifjakat és lovagokat Engel Pál többször idézett munkájában hiánytalanul összegyűjtötte, így itt most csak felsorolásukat adjuk: Álmosdi Csire János és László (1388), Gulácsi Kis Egyed⁵⁹ (1390), Nagyécsi Kontra Pál (1391) és Kazai Kakas János (1394) mint udvari ifjak, Alsólendvai Bánfi István, Nagymihályi János és Vezsenyi László (1391), Hardi Besenyő Miklós (1392) és Zeleméri László (1394) pedig mint királynéi udvari lovagok fordulnak elő.⁶⁰ A királyi és a királynéi *aula* közötti átjárhatóságra szolgáltató jó példát Pásztói János – a későbbi országbíró – személye, aki ugyan a királyi udvar lovagjaként szerepel 1377 és 1393 között,⁶¹ mégis 1391 és 1394 között

⁵¹ Uo. II. 239.

⁵² Uo. I. 123.

⁵³ Uo. I. 147.

⁵⁴ Uo. I. 174.

⁵⁵ Uo. I. 230.

⁵⁶ Uo. I. 119., 302.

⁵⁷ NEUMANN TIBOR: Bereg megye hatóságának oklevelei 1299–1526. (A Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle Füzetek 3.) Nyíregyháza, 2006. 16.

⁵⁸ ENGEL 1996. I. 379., 311.

⁵⁹ Talán az ő felesége lehetett az az Egyed mester özvegye, aki 1390. okt. 25-én volt Mária oklevelének *relatora*. Itineraria I. 48.

⁶⁰ ENGEL 1996. I. 490–492. Itt most nincs módunk arra, hogy megvizsgáljuk azoknak a személyeknek a kapcsolati hálóját, akik Máriától részesültek adományban, noha minden bizonynyal eredményekkel kecsegtető vállalkozás lenne.

⁶¹ ENGEL 1996. II. 187.

a legtöbbször ő továbbította Mária oklevélkiállítási parancsait a kancellária felé.⁶² A királynéi udvar írásbeliségét, hasonlóképpen mint a királyit, Kani-zsai János esztergomi érsek felügyelte. A méltóság- és tisztségviselő személyek révén a királynéi udvarról megrajzolható kép nagy vonalaiban semmiképpen sem tér el a szokványos, így a már az Árpád-korra is jellemző helyzettől,⁶³ vagyis megállapítható, hogy a királynéi udvar tisztségviselői a király (jelen esetben inkább a Zsigmondot trónra emelő csoport) akaratából kerültek a posztjukra.⁶⁴

Következtetéseink levonása előtt még egy szempontot érdemes megvizsgálnunk a királynő/királyné kérdés kapcsán, mégpedig Mária ismert tartózkodási helyeinek térbeni és időbeni megoszlását.⁶⁵ (Jelen vizsgálatnál természetesen csak az 1387 júliusa utáni időpontokat vettem figyelembe.) A több tucat tartózkodási hely közül most csak arra a nyolc (Buda, Csepel-sziget/Szentmárton, Diósgyőr, Szikszó, Temesvár, Várad, Verőce és Visegrád) helysére figyelünk, ahol Mária huzamosabb ideig időzött. Az e nyolc településen eltöltött időt (számolásom szerinti 78 egységet) 100 százaléknak véve, a következő megoszlás látható. Mária Budán töltötte idejének felét, Diósgyőrben az ötödét, majd a csepeli uradalom következik 9 százalékkal, Temesvár 6, Verőce 4, Szikszó és Visegrád 3–3, végül Várad 2 százalékkal.⁶⁶ Másképpen kifejezve: Mária idejének háromötöd (63%) részében az ország közepén (*medium regni*), értve ez alatt Budát, északon Visegrádot, míg délen a Csepel-szigetet, míg a maradék (37%) részében „vidéken” tartózkodott. Ez utóbbi idejének felében Diósgyőrött találjuk, de jelentősnek mondható Temesvár (17%), illetve Verőce (14%) részesedése is. A diósgyőri és verőcei időzések esetében jól megfigyelhető, hogy a két település váltja egymást Mária úticéljai között. Mindezek mellett az is jól látszik, hogy amíg Mária királyné meglehetősen gyakran kereste fel a királynéi *honorjához* tartozó Budához közeli (Csepel), illetve távolabbi birtokait (Diósgyőr és környéke, Verőce), ugyanakkor feltűnően kevés alkalommal látogatta meg a többi birtokát (egyszer-egyszer járt Segesden, a Bereg megyei Várin, illetve Vizsolyon). Sőt, ami a legmeglepőbb, az egyik legfontosabb királynéi birtokon, mondhatni a birtokok központjában,

⁶² Itineraria I. 49.

⁶³ ZSOLDOS ATTILA: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Budapest, 2005. (továbbiakban: ZSOLDOS 2005.) 100–106.

⁶⁴ Vö. a királyné egyes méltóságviselőinek pályájával. ENGEL PÁL: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 83.) Budapest, 1977. passim.

⁶⁵ A számolást úgy végeztem, hogy az egy adott hónapon belüli helységleltét, függetlenül annak számától, egynek vettem. Noha e módszerrel az adott helyen töltött hónapok vagy napok számát nem lehet pontosan kiszámolni, ellenben az adott helyen történt tartózkodások számát viszonylag pontosan megadja és statisztikai számításokra is alkalmas.

⁶⁶ Vö. Itineraria I. 50–53.

Óbudán is mindössze egyetlenegy alkalommal tudjuk kimutatni. Mindezeket túl, okleveles forrásokkal adatolhatóan egyszer sem járt a „királynék városában”, Veszprémben. Ez persze annak fényében korántsem meglepő, hogy a királynéi kancellár az esztergomi érsek, Kanizsai János volt. Az előbbieket összevetve az Árpád-kor királynéinak országon belüli mozgásával,⁶⁷ azt látjuk, hogy jelzés értékű elmozdulás történt a királyné tartózkodási helyeinek térbeli megoszlásában: kevesebbszer időzött a központban és többször utazott el. Ez másik oldalról látszik alátámasztani a dolgotunkban már kifejtett nézetünket, mely szerint a királyi pár, ha csak tehette, együtt töltötte napjait.

Végsősoron azt mondhatjuk, hogy Mária királynő „királynésága” aktivitásban valahol középen áll az Árpád-kori királynék, illetve Mátyás feleségének, Beatrixnak a gyakorlata között. Míg az előbbiekről ismereteink szerint inkább „otthon” tartózkodtak, addig az utóbbi szinte állandóan, hadjáratai idején is férje mellett volt.⁶⁸

Mindezek alapján, úgy gondolom, nem kell és nem érdemes elvitatnunk az igazságot Monaci Lőrincről. A Kis Károly budai bevonulása utáni események előadásakor a szerző Máriának a trónkövetelő szavaira adott választát így verselte meg:

„Vissza nem utasítom – mond – édes atyám koronáját,
A mely joggal enyém. Engedjete el Magyarország
Földéről, hogy számkivetetten menjek Uramhoz.”⁶⁹

⁶⁷ ZSOLDOS 2005. 92.

⁶⁸ HORVÁTH 2008. 59.; Itineraria II. 46.

⁶⁹ Monaci Lőrincz krónikája Kis Károlyról. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta MÁRKI SÁNDOR. In: Középkori krónikások. X. Szerk. GOMBOS FERENCZ ALBIN. Budapest, 1910. 146. (296–298. skk.) Vö. SÜTTŐ 2003. 108. oldalán leírt ezzel ellentétes állásponttal.

NORBERT C. TÓTH

From ruling queen to royal consort The relationship between Mary of Anjou and Sigismund of Luxemburg in the written sources

Despite the silence of the narrative sources, the relationship between Sigismund of Luxemburg, King of Hungary (1387–1437) and his wife, Queen Mary of Anjou (1382–1395) has hitherto been depicted by the historical literature in utterly negative terms. The present paper attempts to moderate this traditional view. Basing on the itinerary of the royal couple and on the fact that Sigismund had Queen Mary buried at Várad, the author of this study has come to the conclusion that this negative picture is probably false.

Although, due to the lack of written sources, it is impossible to prove that the king and his queen were in love with each other, but it is a fact that, with the exception of military campaigns, they spent most of their time together. During the campaigns Mary waited for her husband either at Diósgyőr or at Verőce, both belonging to the queen's *honor*. It can thus safely be stated that in the written sources it is not possible to find the traces of dislike and hatred, which has so far been supposed by scholars to have characterised the relationship between the king and the queen.